

DR. BÍRÓ JUDIT

habilitált egyetemi docens, tanszékvezető
ELTE TáTK, Kisebbségsszociológia Tanszék

TÖRVÉNYMONDÓK ÉS FEJSZÉK – VISELKEDÉSI ÚTMUTATÓK A SZABADSÁGJOGOK FORRÁSVIDÉKÉN

1.

Charles-Louis de Secondat a francia taláros nemesség tradicionálisan kijelölt életpályáján indul el, amikor 1714-ben, 25 éves korában a bordeaux-i törvényszék ('parlement') szolgálatába áll: jómódú nemesi család fiaként, az oratorianus reformpapak által működtetett, a korát messze meghaladó szellemű párizsi középiskola elvégzése után jogi végzettséget szerez – magától értetődően kerül a kiváltságoltak gazdag, befolyásos és zárt világába.¹ Apja halála után ez egyenesen a kötelessége is. A törvényszékek igazságszolgáltatási, rendészeti jogkörrel rendelkeztek a XVIII. századi Franciaországban: a burgonyatermelés tiltásától a könyvégetés engedélyezésén át a szegényügyek felügyeletéig hoztak helyi szintű ítéleteket. Országos szinten a vidéki bíróságok „az abszolút királyi hatalom egyetlen legális kontrollja és ellenzéke”² voltak: „A társadalmi reformokat illetően mindig konzervatív parlamentek az abszolút királyi hatalommal szemben a rendi politikai szabadságjogok visszaállítását szorgalmazták.”³

Charles-Louis de Secondat két éve szolgált a törvényszéken, amikor megörökölte nagybátyjától a bordeaux-i bíróság büntetőjogi szekciójának elnöki tisztét: hozzátartoztak a börtönök, s e tisztében köteles volt a kínvallatásokat, a kivégzéseket is végignézni. Nagybátyjától rászállt a Montesquieu név is – a név, amely a későbbiekben és máig érvényesen egyet jelent a demokrácia, majd az amerikai alkotmány alapelveivel.

Bár tevékenyen részt vesz a bordeaux-i tudós körök munkájában, akadémiai értekezései jelennek meg, orvosi kutatásokat szponzorál, meghívásokat kap arisztokrata szalonokba, majd bejáratos lesz a párizsi udvarba is, így szellemi, tudományos, kulturális igényeit kielégíthette, a szabadság, az igazságosság, a modern alkotmányozás későbbi teoretikusa tizenegy

1 Csató Erika: Montesquieu <http://www.econ.core.hu/doc/csato/montesquieu/M1.html>.

2 Poór János: A kora újkor története https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_a_kora_ujkor_tortenete/ch02s02.html.

3 U.o.

évig bírja csak az általa barbár eljárásrendűnek⁴ minősített törvényszéken: 1725-ben eladja hivatalát, s végleg Párizsba költözik. Ekkor már országos ismertsége van, amit a Perzsa levelek című satirikus levélregénye hoz meg neki. Az egyházi körök ellenzése dacára 1728-ban a párizsi Akadémia tagjává választják.

S ezután húszéves útnak indul: ténylegesen is és átvitt értelemben is. Amíg fizetni képes utazásait, ellátogat Bécsbe, Magyarországra, Itáliába, Hágába, majd másfél évet tölt el a „legszabadabb országban”, Angliában⁵. Anyagi gondjai miatt a későbbiekben a La Brede-i birtokán jegyzetelt olvasmányai viszik tovább az úton, hogy elérje intellektuális célját – hogy leírását adja a világ népeinek, törvényeinek és „emberi intézményeinek”. A „világ” XVIII. századi fogalma szerint Montesquieu sikeresen végrehajtja tervét, sőt sokkal tovább jut: olyan állambölcseleti tézist fogalmaz meg, amely mind a mai napig a működő demokráciák tényleges alapját képezi. A hatalmi ágak szétválasztásának ideáját megfogalmazó, A törvények szelleméről⁶ című műve 1748-ban jelenik meg Svájcban, Franciaországban az egyház hamarosan indexre tette, a Sorbonne-on cenzúrázva adják elő⁷, az enciklopédisták csodálattal tekintenek rá, míg Amerikában az Egyesült Államok alkotmányát írják meg belőle. Az 1948-as ENSZ-deklaráció első mondatát – minden ember egyenlőnek születik, méltóságuk és jogaik egyenlők – Montesquieu pont kétszáz évvel korábban már leírja: „a természet az embereket egyenlőknek teremtette” (Montesquieu, 1962, 471.)

4 U.o.

5 Csató Erika: Montesquieu <http://www.econ.core.hu/doc/csato/montesquieu/M1.html>.

6 Montesquieu: A törvények szelleméről; ford. Csécsy Imre, Sebestyén Pál, bev. Hajdú Gyula, Mátrai László, jegyz. Takács József; Akadémiai, Bp., 1962. (A továbbiakban: Montesquieu, 1962) További magyar kiadások: A törvények lelkéről. Fordítattott a párisi 1816-odik esztendei kiadás szerint, 1-3.; ford. Rédly Károly; Belnay, Pozsony, 1833. A törvények lelkéről. Fordítattott a párisi 1816-odik esztendei kiadás szerint, 1-3.; ford. Rédly Károly; Belnay, Pozsony, 1833. A törvények szelleméről; vál., ford. Nemes István és Horváth Andor, bev. Egyed Péter; Kriterion, Bukarest, 1987 (Téka). A törvények szelleméről; ford. Csécsy Imre, Sebestyén Pál, Szerk.: Gyurgyák János, Boros Gábor. Osiris Kiadó – Attraktor Kft., Bp., 2000 (Sapientia Humana), illetőleg az 1750-ben írt A törvények szelleméről védelme; Ford.: Kovács Eszter. LHarmattan–SZTE Filozófia Tanszék, Bp., 2016 (Rezonőr)

7 Ugyanakkor a XVIII. század közepén járunk, és Montesquieu műve egy sor olyan tézist tartalmaz, amely napjainkban cenzúráért kiált. Néhány példa erre: „A négerek rabszolgaságáról” c. fejezetben: „Azok, kikről szó van, tetőtől talpig feketék, és orruk olyan tömpe, hogy jóformán lehetetlen sajnálni őket. Nem lehet azt a szándékot tulajdonítani Istennek, aki pedig rendkívül bölcs lény, hogy lelket helyezett volna, mégpedig jó lelket, egy teljesen fekete testbe”. (431.o.) A XVI. fejezet, ahol a házi rabszolgaságról indítva, magától érteződön tér át a „házi szolgaságra”, azaz nők egyes országokon belüli helyzetére, a mérsékelt éghajlat kapcsán így ír: „Öröm olyan éghajlat alatt élni, amely megengedi az emberek egymással való érintkezését, ahol a nők bája díszül szolgál a társaságnak, és ahol az asszonyok egyetlen férfi boldogítására tartván fenn magukat, mégis valamennyinek a gyönyörködésére szolgálnak” (457.o.) és VI. fejezetben: - Meleg éghajlat alatt „a nőknek függő helyzetben kell lenniük, mert öregkorukban (azaz: húszéves koruktól – BJ) eszük már nem szerezheti meg azt a hatalmat, amelyet a szépség fiatal korukban nem tudott számukra megadni” (449.o.) „Az önkényuralom eszméje” c. fejezet csupán egymondatos: „Amikor Luisiana vademberei gyümölcsre vágytak, levágják lábról a fát, és úgy szedik le a gyümölcsöt. Ime az önkényuralom eszméje.” (188.o.)

A bordeaux-i törvényszéken szerzett tapasztalatai „megkönnyíthették” érzékeny intellektusa számára annak belátását, hogy igazságosan csak úgy működhet a világ, ha a törvényhozást, a végrehajtást és bíraskodást különválasztják, ezért, *hangsúlyai* alapján, én úgy vélem, maga Montesquieu munkájának igazi teljesítményét abban lát(hat)ta, hogy a sok eltérő ország, nép és kormányzás leírását, összehasonlítását és csoportosítását egyetlen közös nevezőre tudta hozni s ez a ‘szellem’ (‘esprit’): „Az embereket többféle dolog kormányozza: az éghajlat, a vallás, a törvények, a kormányzati elvek, a múlt példái, az erkölcsök, a szokások, és mindezekből egy általános szellem alakul ki.” (Montesquieu, 1962, 504.) Ezen „általános nemzeti szellem” mentén önkényuralmi, monarchikus és köztársasági kormányzatokat különböztet meg, illetve hideg, meleg és mérsékelt éghajlat alatt élő népeket mutat be.

Államelméleti fejtegetéseiben Montesquieu a szabadság és a demokrácia fogalmai mellé az erény és a becsületesség fogalmait is bevonja, és rámutat arra, miszerint a „népi kormányzat”, azaz a demokrácia, a köztársaság az, ahol ezen elvek a társadalmi berendezkedés alapjai. „Nem kell sok becsületesség ahhoz, hogy egy monarchikus kormányzat vagy egy önkényuralmi kormányzat fennmaradjon. Az egyikben a törvények ereje, a másikban a fejedelem mindig felemelt karja szabályoz vagy fegyelmez mindent. Egy népi államban azonban egygyel több rugóra van szükség s ez az erény. „(142.o.) „(...) az, aki a törvényeket végrehajtja, érzi, hogy ő maga is alá van vetve nekik, és viseli terhüket”. (142.o.) A népi kormányzásban a társadalom tagjai becsületes, „derék emberek” – mások, mint a monarchiák és az önkényuralmak engedelmessé, „jó állampolgárai” (147.o.). A köztársaság irányító alapelvei az életelv, a szabály, a fegyelem, míg a másik két kormányzati formáé a szigor, a kényszer és a félelem. (143.o.) „A köztársaságban a magánbűnök inkább közjellegűek, azaz nagyobb mértékben sértik az állam alkotmányát, mint egyeseket”. (146.o.)

Montesquieu-nél a becsület (l’honneur) fogalmába egyszerre fér bele a tisztesség és a tekintélytisztelet, a megbecsültség és a becsvágy (147.o.), amellyel, véleményem szerint, a fogalom lehető legtágabb tartományát tudja kialakítani, s tudja a különféle népek és társadalmi berendezkedések leírására alkalmazni.

Mint a fentiekben láttuk, az általános nemzeti szellemre ható „dolgok” közül első helyen az éghajlatot említi, és csak aztán következik a vallás, később a kormányzat és még később az erkölcsök (504.o.). Az éghajlat meghatározó szerepéről szóló, biológiai, fiziológiai értekezései sok esetben ma már elavultnak tűnhetnek, de annak felismerése, miszerint a Montesquieu által „emberi intézményeknek” hívott szokásokra, viselkedésformákra hat a klíma – a hő, a fény, a nedvesség –, a XVIII. században revelatív⁸ volt, s ma sem tagadható.

8 Száz év múlva majd Adolph Quetelet, belga csillagász, szociológus és kriminológus „A társadalmi fizika” („Sur l’homme et le développement de ses facultés, ou Essai de physique sociale”, 1835) című művében fogja az éghajlati tényezőket a kriminogén tényezők közé sorolni.

„Az északi országokban az egészséges és jól felépített, de nehézkes szervezet mindenben örömet talál, ami a szellemet foglalkoztatja: a vadászatban, az utazásban, a hadakozásban, a borban. Az északi éghajlat alatt olyan népeket találunk, amelyeknek kevés a rossz tulajdonsága, elegendő az erénye, sok az őszintesége. Ha a déli országokhoz közeledünk, azt hihetjük, hogy magától az erkölcstől távolodunk el: erős szenvedélyek szaporítják a bűncselekményeket, mindenki igyekszik fölénybe kerülni másokkal szemben, akik ugyanazoknak a szenvedélyeknek hódolnak. A mérsékelt éghajlatú országokban olyan népeket találhatunk, amelyek szokásaikban, hibáikban és erényeikben is állhatatlanok”. (Montesquieu, 1962, 412.)

Az északi erény és őszinteség szemben a déli szenvedélyességgel és a langyos változékonysággal – így néz ki Montesquieu *hőtérképe* a XVIII. századi világról. És nem titkolja, melyiket tartja a legjobbnak a három közül.

Az északi népek „voltak Európa szabadságának a forrása, vagyis úgyszólván minden szabadságé, amely az emberek között ma feltalálható.” Észak-Európát „olyan műhelynek nevezném, ahol azokat az eszközöket készítik, amelyek a délen kovácsolt bilincseket összetörik. Itt alakulnak ki azok a derék nemzetek, amelyek otthagyják hazájukat, hogy elpusztítsák a zsarnokokat és a rabszolgaságot, és megtanítsák az embereket arra, hogy a természet az embereket egyenlőknek teremtette, és az értelem csak boldogságuk érdekében helyezhette őket függő helyzetbe”. (Montesquieu, 1962, 471.)

Ugyannakkor messze nem arányos Montesquieu tárgyalása, bemutatása, lévén a legkevesebbet az északi népekről ír. Míg a keleti despotáknak, nem is titkolt kultúrfölénnyel, hosszas és lekezelő stílusú, szarkasztikus bemutatását adja, s ehhez hasonló terjedelemben, külön fejezetekben ír a regnáló monarchiákról, addig mondatonként kell kiszemezgetni mindazon állításokat, amelyeket az emberi szabadság forrásvidékéről tesz.

Felmerül a kérdés, hogy miért arról a társadalmi berendezkedésről ír a legkevesebbet, amit a legjobbnak tart.

A fentiekben láttuk, az osztrák örökösödési háború saját gazdasági helyzetére is hatással van, ezért felhagy a költséges utazásokkal, és akvitániai birtokán, írott forrásokból, aprólékos jegyzetelgetéssel⁹ dolgozik tovább. A XVIII. század közepén nem található sok olyan szakirodalmat, amelyből információkhoz juthatott volna Észak-Európát illetően. Két munkára hivatkozik. Az egyiket „a híres Rudbeck”-ként említi – eldönthetetlen, hogy komoly vagy inkább gunyoros-e a jelző (Montesquieu, 1962, 471.). A svéd Olaus Rudbeck (1630-1702) anatómia professzor, botanikus, csillagász, nyelvész és régész volt, aki *Atlantica* (‘Atlantid eller Manheim’) című, 3000 oldalas, 4 kötetes művében próbálta Svédország történelmét a vízözöntől kezdődően rekonstruálni, és azt állította, hogy Svédország a letűnt Atlantisz, a civilizáció bölcsője, valamint, hogy az első ember, Ádám, svédül beszélt. Filológiai módszereket

9 Csató Erika: Montesquieu, <http://www.econ.core.hu/doc/csato/montesquieu/M1.html>.

és mitológiai magyarázatokat ötvözve jutott e fantasztikus megállapításokra.¹⁰ Montesquieu nyilvánvalóan hallott Rudbeck művéről, de egyáltalán nem biztos, hogy valóban olvasta is, ugyanis így fogalmaz: „Nem tudom, hogy a híres Rudbeck, aki Atlantica című művében annyira dicsérte Skandináviát, beszélt-e arról a nagy kiváltságról, amely annak lakóit a világ valamennyi népe fölé emeli” (Montesquieu, 1962. 471.).

A másik hivatkozása „a gót Jordanes, aki Észak-Európát az emberi nem műhelyének nevezte” (Montesquieu, 1962, 471.). Ez a forrás egy VI. századi mű, első és utolsó magyarra fordítása 1904-ben készült Bokor János munkájával, amelyben maga a fordító is elhatárolódik a szerzőtől s művétől¹¹, mondván az egész egy kompiláció, és csak azért érdemes kiadni, mert a művek, melyekből Jordanes plagizált már rég elvesztek (pl. Cassiodorus 12 kötetes műve a gótokról a VI. század elején, ill. Priscus V. századi műve Attiláról stb.).

Jordanes a gótok eredetéről szólva így kezdi: „Ennek a végtelen tengernek azonban a sarki, azaz északi részén is van egy kiterjedt sziget, amelynek neve Scandza s amelyről, ha az Ur segíteni fog, kell szólanunk, mivel a nép, amelynek eredetét tudni kívánod, ezen szigetnek kebeléből jött, mint méhraj kizúdulva, Európa földjére”¹². Majd később: „Mondják, hogy ezen Scandza szigetéről, mint valamely nép-gyárból vagy mint nemzet-méhből jöttek ki egykor Bérig királyukkal együtt a gótok.”¹³

A latin „*humani generis officinam*” kifejezést 1904-ben „nép-gyár”-ként, „nemzet-méh”-ként fordítja tehát Bokor János, majd az 1962-ben magyarra fordított Montesquieu-műben „az emberi nem műhelye” kifejezéssel találkozhatunk, amely a francia eredeti hű fordítása.¹⁴ Montesquieu valószínűleg olvasta Jordanes művét¹⁵, és az északi népekről szóló téziseihez megfelelő, kielégítő alapként tekintett rá.

10 G.Eriksson: Olaus Rudbek as scientist and professor of medicine <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/16025602?dopt=AbstractPlus>.

11 Jordanes: A gótok eredete és tettei. Ford.: Bokor János, Brassó: A Brassói Lapok Nyomdája, 1904, 173 l. „Középkori Krónikások” <http://mek.oszk.hu/16200/16211/16211.pdf>

12 i.m. 29.o.

13 i.m. 34.o.

14 “Le Goth Jornandès a appelé le nord de l’Europe la fabrique du genre humain. Je l’appellerai plutôt la fabrique des instruments qui brisent les fers forgés au midi.” (186.o.) https://www.ecole-alsacienne.org/CDI/pdf/1400/14055_MONT.pdf

15 Bokor János bevezetőjében így fogalmaz: „az egész középkoron át alig volt történeti munka, mely kelen-dőbb, többet emlegetettebbet volna, mint az övé (azaz: Jordanes-éé, BJ) s korunkban is a népvándorlás történetének írói lépten-nyomon kénytelenek hivatkozni reá és idézni őt.” (5.o.)

Jordanes: A gótok eredete és tettei. Ford.: Bokor János, Brassó: A Brassói Lapok Nyomdája, 1904, 173 l. „Középkori Krónikások” <http://mek.oszk.hu/16200/16211/16211.pdf>

2.

Skandinávia és az Észak lakóit Montesquieu tehát a világ valamennyi népe fölül emelkedőnek ítéli, Észak-Európát pedig az emberi szabadságjogok forrásvidékének tartja.

E két tézis mellé, a műben elszórta, vannak még további leírásai, konkrét megjegyzései Észak témakörében.

A „politikai szolgátság”, azaz a szabadságnélküliség éghajlatonkénti eltéréseiről szólva azt a megjegyzést teszi, miszerint „a hideg éghajlat alatt a testi és szellemi erő olyan, hogy az embereket tartós, fáradságos és merész cselekedetekre képesíti” (467.o.). A szabadság eszméje itt erőként, akaratként és a bátorságként jelenik meg, és testi-lelki képességben, személyiségvonásban nyilvánul meg. Északon a lélek és a test erős, „nem tűri a szolgátságot, s ki-ki maga intézi sorsát”.

Az egyenlőség és szabadság életelvként való működésére a kereskedelmet s a vele járó mentalitást hozza fel konkrét példaként: „A kereskedés olyan emberek hivatása, akik egymáshoz képest egyenlők” (182.o.). „A demokrácia, ha a kereskedelmen alapul (...), a kereskedelmi szellem magával hozza a mértékletesség, a gazdálkodás, az önmérséklés, a munka, az okosság, a nyugalom, a rend és a szabály szellemét.” (175)

Némi biológiai-fiziológiai jellegű érvelést követően rögzíti a *tényt*, miszerint: „A hideg éghajlat alatt tehát az embernek több az ereje”. (411.o.) A hideg okozza azt is szerinte, hogy az északi népeknél „a fizikai szerelemnek alig van annyi ereje, hogy erősebben érezhető legyen” (412.o.), míg például a déli melegben „a szerelmet önmagáért szeretik” (412.o.). Montesquieu a szexuális gyönyörözést vagy annak fontosságát megvonni látszik az északi éghajlaton élőkötől.

Az alkoholfogyasztás, azaz éppen a „mértékletesség” kapcsán azt állítja, hogy „az iszákosság az egész földön el van terjedve” (417.o.), de északon nem működne a Koránban rögzített alkoholtilalom: „Ilyen törvény nem lenne jó a hideg országokban, ahol az éghajlat megkövetelni látszik a nép bizonyos fokú iszákosságát, ami azonban más, mint az egyes személyek részegeskedése” (417.o.). Figyelemre méltó az a finom disztingválás, amellyel az alkoholfogyasztást kezeli Montesquieu – azt is mondhatnánk, a napjainkra kialakult „társasági ivás” fogalmát s képzetét vezeti be esszéjében. Tacitushoz fordul, amikor a „barbárok” fegyverviselését értékeli, s helyezi azt összefüggésbe megintcsak a szabadsággal és egyenlőséggel. A római történetíró „Germania”¹⁶ című könyvecskéjében (Kr.u. 98.) a Montesquieu-nak az északi felé irányuló attitűdjéhez hasonló szimpátiával mutatja be a germánokat, kiemelve családközpontúságukat, őszinteségüket, bátorságukat, szabadságigényüket, és „sajátos és tiszta, csak önmagához hasonló nemzetként” említi a törzset. Azt a szenvedélyességet ugyanakkor,

16 Tacitus: Germánia. Fordította: Borzsák István

ami megnyilvánul kedvelt kockajátékukban, már maga Tacitus is értetlenül szemléli¹⁷, mint ahogyan állandósult alkoholfogyasztásukat is¹⁸.

Montesquieu a fegyverviselési szokást megint csak a szabadság, az önérdekérvényesítés mércéjeként értelmezi, mondván a testen lógó, a kézben tartott fegyver a nagykorúságukat, a magán- és közügyekben való jártasságukat bizonyítja s egyben illusztrálja, és lehetővé teszi számukra a népgyűlésbe való belépést: „dárdát adnak kezükbe, és ettől a pillanattól fogva ki lépnek a gyerekkorból, s a család tagjából az állam tagjává lesznek”. (494.o.)

Amikor az északi népek igazságos ítélkezéséről szól, akkor a köztársasági kormányzatú rómaiak „házi bíróságával” példálózik, ami, többek között, a házassági hűtlenségen kapott nő büntetéséről döntött: „a férj összehívta a feleség rokonait és azok jelenlétében ítélkezett felette” (247.o.) Montesquieu jogszerűnek és megfelelőnek tartja az erkölcsök feletti ítélkezést. Nem véletlenül. „A bíróságnak nemcsak a törvények, hanem az erkölcsök felett is kellett ítélkeznie. Márpedig ahhoz, hogy az erkölcsök felett lehessen ítéletet lehessen mondani, erkölcsök is kellettnek” (247.o.). Ezen „emberi intézmény” annak bizonyítéka, hogy a társadalom erkölcsiségére lehet építeni: igazságos és transzparens ítélet várható tehát.

A nemzet szellemét alkotó „dolgok” közé Montesquieu a szokásokat is besorolja. A hideg éghajlat alatt élő népeknél és „(a) demokráciában a gúnyiratok hízelegnek a mindenható nép kajánságának, minthogy általában nagy hatalmú emberek ellen irányulnak” (369.o.). A nyílt színi kigúnyolása a másiknak, a kinevetés, a gúnynévvel illetés a kihívást átélő közösség hagyományos eszköze, amellyel szublimálni képes a bajt, a zavarodottságot, a frusztráltságot.

3.

Montesquieu külön, habár rövidke fejezetet szentel a „szigetlakó népeknek”. „A szigetlakó népek jobban ragaszkodnak a szabadsághoz, mint a szárazföld népei. A szigetek rendszerint kis kiterjedésűek, és ott a nép egyik részét nehezebb felhasználni a másik elnyomására. A nagy birodalmaktól a tenger elválasztja a szigeteket, és a zsarnokság az elnyomókat nem tudja segíteni. A hódítókat megállítja a tenger, a szigetlakók nem kerülnek hódításokba, és könnyebben megőrzik saját törvényeiket.” (478.o.) Itt természetesen az észak-európai szigetlakókról beszél ismét Montesquieu. Akiknek tehát nagy a szabadságigényük és rendkívüli a törvénytiszteletük.

17 „(24) A kockázást – és ezen csodálkozhatnánk! – józanul, mint komoly dolgot művelik és oly elvakultan nyernek vagy veszítenek, hogy mikor már mindenük kifogyott, a legutolsó dobással szabadságukról és testükről döntenek. A vesztés önként szolgáltságot vállal: még ha fiatalabb, még ha erősebb is, eltűri, hogy megkötözzék és eladják. Ennyire megmakacsolják magukat ily fonák dologban.”

18 „(23) Senkire sem szégyen éjjel-nappal egyfolytában inni. Az italos emberek közt gyakori civódásokat ritkán intézik el szóváltással, gyakrabban gyilkos sebekkel”.

Bernáth István¹⁹ skandinavisztikus Európa negyedik kulturális égtájának mondja a „skandináv ősiséget”, amelynek X. századi „szociális biztonságba ágyazott állapotai” megőrződtek, méghozzá a XII. századtól felvirágzó izlandi írásbeliség nyelvén”, a XII–XIV. századi saga-irodalomban.²⁰ A saga-irodalom azonban nem került La Brede jogtudósának a kezébe (hiszen akkor hivatkozott volna rájuk²¹), pedig a sagák könnyedén visszaigazolhatták volna Montesquieu Északról szóló feltételezéseit, kinyilatkoztatásait, legitimmé tették volna alaptézisét, miszerint az északi népek voltak Európa szabadságának a forrása, sőt, úgyszólván minden emberi szabadságé.

Az izlandi borjúbőr-kódexek magyarul először 1965-től olvashatóak Bernáth István fordításában, jellemző, hogy az egyiket egy utazási iroda adta ki, kedvet akarván csinálni az izlandi társasutazáshoz.²² Az északi országokról formált vélemények napjainkban is meglehetősen leegyszerűsítettek: az európai embernél 30 centiméterrel magasabb vikingek, a gleccserek, az arktikus hideg, a vulkánok, a földházak – Izland elsősorban ma is természeti táj. A kultúrtáj, a negyedik kulturális égtáj képzete nincs a köztudatban. Mint ahogy az európai szabadság-fogalmat sem innen eredeztetik szokásosan, sokkal inkább Franciaországból.

Izlandot a IX. századi Norvégiából az erős királyi hatalom és a terjeszkedő kereszténység miatt emigráló mintegy 36 törzsszövetségi nemzetség gyarmatosította. A sziget lakatlan volt. Az izlandi emlékezetpolitika hangsúlyos eleme, hogy a többi gyarmatosítóktól eltérően ők nem gyilkolták le az őslakosságot. Montesquieu is szentel ennek egy mondatot: „Észak-Európa népei szabad emberek módjára hódítottak” (470.o.). Ahogy a szigetlakókról szól a fentiekben, ráillik az első izlandiakra: erős szabadságvágyuk nyilvánvalóan az alapja volt annak, hogy rászánják magukat az elvándorlásra, a saját törvényeik – ez esetben hitviláguk – elsőrendű tisztelete pedig a Norvégiában terjeszkedő kereszténység révén került ve-

19 (1928-2012).

20 Bernáth István: Nem mondhatjuk, hogy semmi újság. Az izlandi saga-irodalomról. In.: Völsunga Saga. A Völsungok története. Fordította: Bernáth István. Corvina, Budapest, 2015. 7.o.

21 E tanulmány keretében nem végezhettem el annak filológiai kikutatását, hogy a sagákat mikor fordították le franciára, s mikor jelentek meg Franciaországban.

22 Bernáth a Brennu-Njál's sagát, hosszas tépelődés után, „Vikingfiak” címmel adta közre (különben a 'nyál' szónak kellett volna a címben szerepelnie). Habár a fordításért Izlandon díjat ítéltek neki, izlandi barátai sokáig nem bocsátották meg neki a címválasztást, ugyanis a „viking” nem az izlandi identitás része. Vik nevű norvég településről kirajzó, portyázó csapatokat hívtak így, s a kifejezés a törvényen kívüli brutalitás megjelölésére szolgált a X. században Izlandon – ahogy napjainkban Magyarországon is.

Az eddig magyarul megjelent, Bernáth István által fordított sagák:

Vikingfiak I-II. (1965) Bp., Szépirodalmi, „Olcsó Könyvtár”. Három izlandi történet (Hrafnkels saga, Gísla saga, Bandamanna saga (1973), Bp., Szépirodalmi, „Olcsó Könyvtár”. Kopasz Grím-fia Egill (1995).; Bp., Tóni Túra Utazási Iroda. Egils saga Skalla-grímssonar. Kopasz Grím-fia Egil története. Egy 1220-1230 körül borjúpergamenre írt, majd később pergamen- és papírkódexbe is lemásolt saga (2015); Bp., Corvina, „Északi források”. Völsunga saga. A Völsungok története. Egy 13. század közepi, izlandi pergamenkódexbe leírt hőstörténet (2015); Bp., Corvina, „Északi források”.

szélybe. Az alávetettség előli menekülés mellett persze a vagyonszerzés is erős motiváció volt: az első telepesek békésen felosztották maguk között a szigetet, az utánuk érkezőknek már el tudtak adni birtokrészeket, s a későbbiek meg bérelhettek a tulajdonosoktól.

Az elszakadásvágy és az új identitásformálás erős szándékát jelzi, hogy már a negyedik-ötödik nemzedékre, 1000 táján, kialakul saját nyelvük, az ó-izlandi nyelv – az, amellyel a XII. századtól, mikorra kialakul az írásbeliség, a sagá-kat borjúbőrrre írják, és amellyel törvényekről szólnak, szerződéseket kötnek, igazságot szolgáltatnak.²³

A Bernáth által említett „szociális biztonságba ágyazott állapot” nem túlzás: bár erősen hierarchikus és patriarchális társadalmat alkottak, ugyanakkor a nők egyenrangúak voltak a férfiakkal (legalábbis a velük egyidejűleg létező közösségek, példának okáért a honfoglaló magyar törzsek nőtagjainak státuszához képest messze-messze szabadabbak), és az árvaságra jutott, a megöregedett, elszegényedett vagy megbetegedett közösségi tagokat segítették – törvény írta elő ugyanis.

Gyakori szokás volt, hogy a nemzetségek örökbe fogadtak fiúgyereket kevésbé jómódú parasztoktól. Ebben az esetben kötelességük volt erő szerint mindent megadni a nevelt fiaknak, megtanítani nekik testgyakorlatokat, táblajátékot játszani, rúnákat róni, több nyelven beszélni.²⁴ Később pedig tisztességesen kiházásítani, s ha kell, megbosszulni.

A földbirtokos nemzetségek a velük egy tanyán élő, kiterjedt rokonságukkal és szolgálkival egyetemben működtették a nagygazdaságot: a föld- és állatgondozáson kívül kézművességgel, kereskedelemmel, tengeri és szárazföldi fuvarozással, sőt pénzkölcsönzéssel is foglalkoztak (és időről-időre haci portyára indultak). Az adószedő norvég királyságból elhajózó izlandiak, természetesen, nem adóztak senkinek.

A központi királyi alávetettség elől emigrálók Izlandján, megintcsak természetesen, nem egy királyé volt a főhatalom (azoknak a nemzetségeknek, akiket így emlegettek a sagákban, ezen csúcspozíciója csak a háborúk idején vált ténylegessé, mint hadvezéréké). 930 óta évente egyszer a szabad parasztok elmentek a Törvénytárházhoz és népgyűlést (Alþingi) tartottak: a világ első parlamentjében törvénykeztek, bíráskodtak, kivégzéseket hajtottak végre. (Tehát a hatalmi ágak nem voltak szétválasztva...) Egyetlen országos tisztviselő volt: a törvénymondó. A három évre megválasztott, mondjuk így, alkotmánybíró a jómódú, igazság-

23 Akár a beszélt, akár az írott formában ez a nyelv tele van metafórákkal (pl.: Tüz: erdőpusztító. Alkar: solymok országa. Elesett harcos: Ódin (a főisten) tölgye. Kard: csatába úszó hal. Nyíl: a sebek méhe. Harc, csata: lándzsakiáltás), körülírásokkal, a történetzövegek bővelkednek az elnémulásokkal, terelésekkel, egyfelől a szűkszávú, szangvinikus megjegyzések, másfelől a gúnyolódások, a trágárság. A sagá-k hősei bármikor költőkké válnak, s megéneklük saját sorsukat. A személynevek mellé gyakran társítanak a külső vonásokra vagy a személyiségjegyekre utaló nevet: ez ugyanúgy vonatkozhat a múltra vagy a jövőben megvalósuló sorsra (Pl.: Gyermekóvó Harald (viking harcos, aki csak gyerekeket nem ölt), Kopasz Grím (nagygazda, törvénytudó, bölcs, de szakálltalan, és a szőrzet hiánya kirívó testi hiányosság volt), Véresfejű Ingvöld (király), Farkasfatty (szolga, a nagygazda törvénytelen fia).

24 Völsunga Saga, 51.o.

és békeszerető férfiak közül választották: az ő dolga volt, hogy a népgyűléseken felmondja azt a törvényt, amelynek betartása forgott kockán egy konfliktushelyzetben. A törvénymondó kevés fizetésért dolgozott, annál nagyobb közösségi presztízst élvezett.

A végrehajtó hatalom sem intézményesült, pontosabban minden szabad izlandi maga testesítette meg azt: a kezében lévő fejsze, kard és lándzsa révén. Ahogy Bernáth fogalmaz: „a fegyverviselés és fegyverhasználat nem jog, hanem társadalmi kötelezettség” volt Izlandon, ugyanúgy, ahogyan a Tacitus által leírt germán törzseknél.

A szabad parasztok szabadsága egy, az évszázadok vagy akár a felvilágosodás-paradigma távlatából is szemlélve, megbonthatatlanul erős közösségben működött. A közösségbe tartozás biztosította a szabadságot, a szabadság volt a támasztéka a közösségnek. A szabad közösség a törvényeken, a közösen megalkotott és a közösen működtetett törvényeken alapult. Bernáth a „népuralom” kifejezést használja, és az is egyértelmű, hogy Izlandon 930-tól 1200-ig a Montesquieu által demokráciának vagy köztársaságnak leírt kormányzati forma volt életben: „a nép egésze mint test tartja birtokában a főhatalmat” (126. o.)²⁵

“A demokráciában bizonyos tekintetben a nép az egyeduralkodó, bizonyos más tekintetekben ő az alattvaló” (127.o.) – mondja Montesquieu. Az izlandi közösség által hozott törvényeknek az izlandi emberek alávetették magukat, s ennek következtében, véleményem szerint, mind a mai napig máshol nem látott módon valósult meg a jogkövető közösség szentsége a kora középkori Izlandon.

A saga-kból kiderül, hogy a jogkövetés erkölcsi minőséget biztosított. Montesquieu szerint a népi kormányzatban az erény a vezérelv: „aki a törvényeket végrehajtja, érzi, hogy ő maga is alá van vetve nekik, és viseli terhüket” (142.o.). A saga-kban a becsületes, a „dérék ember” az, akiben a fenti erény megtestesül. Legelőször is a törvénymondó, akit, már tudjuk, három évente választottak, azaz inkább újraválasztottak, mivel 1004-1030 között egy és ugyanazon személy volt az alkotmánybíró! (Skapti 1030-ban meghalt, nem tudhatjuk hányszor választották volna még újra.) Napjaink demokráciáiban nincs az ítélekezésnek ilyen stabil intézménye sehol a világon. Montesquieu is gondol erre egyébként: „A népnek csodálatos képessége van arra, hogy kiválassza azokat, akikre hatalmának egy részét át kell ruháznia.” (128.o.) „A nép azt is tudja, hogy ez vagy az a bíró kötelességtudó, hogy ítélezhétől sokan távoztak meglegedve, hogy senkinek nem sikerült megvesztegetnie” (208.o.)

25 Montesquieu egyébként úgy fogalmaz, hogy a köztársasági kormányzatnak két változata van, az egyik a demokrácia, ahol a „nép egésze mint test tartja birtokában a hatalmat”, a másik az arisztokrácia, ahol a „főhatalom egy részének a kezében van” (126. o.), és ennek fényében az izlandi kormányzati formára akár ez is igaz lehet a nemzetségekre vonatkoztatva, akiknek döntő szavuk volt a népgyűlésben, amire, adott esetben, nagyszámú fegyveres kíséretük is hatással lehetett. Mégsem gondolnám stílszerűnek az „arisztokrácia” fogalmat használni a X. századi Izlandi kormányzati formára. Valószínűleg Bernáth fogalma a legmegfelelőbb: a népuralom.

A sagá-kban megőrződött az egyik nemzetségfő (Njáls) alakja, aki bölcs, ismeri a törvényeket, érdekvédelemért, de igazságos, jó tanácsadó, ezért nagy a becsülete. Egy vitás ügyben, amelyben egy egyezés megszegése okozta a konfliktust, megkérdezik Njáls-t, aki így válaszol: „Nem szeg meg egyezséget, aki törvényesen jár el. Mert törvényre épül az ország, és széthull, ha törvénytelen.” Montesquieu báró 1748-ban így fogalmaz: „ha egy népi kormányzatban megszűnik a törvények végrehajtása, akkor (...) az állam máris el van veszve” (142.o.).

A törvényekben való jártasság egyfajta látnoki képességgel is felruházódott: a jog és a sors általában két különváló elve a korabeli Izlandon egyfajta sajátos elegyet alkotott, amelynek akkor lesz jelentősége, amikor dönteni kellett, hogy törvénytértésként vagy sorsszerűségként ítélnék meg egy-egy tettet. Tengelyi László filozófus a bűnt sorseseményként leíró művében felhívja a figyelmet arra, hogy a modern európai jogrend törvényalapú bűnkonceptióra épül, azaz a sorsszerűség – a megbocsátással, a kiengeszteléssel, a beletörődéssel, a megnyugvással – nem tud érvényesülni benne.²⁶ Úgy látszik, a X-XII. századi Izland még őrzött valamit az antik görög népi sors-elvből, ami a jóslatokban, az istenek által működtetett jósdákban kinyilvánítva lett a világ értelmezésének alapja. Montesquieu, aki az érte rajongó Cesare Beccaria²⁷ büntetőjogi reformjavaslatának egyik kiváltója volt, így fogalmaz: „A szabadságnak valóságos diadala az, ha a büntetőtörvények minden büntetést a bűncselekmény különleges természetéből vezetnek le. Megszűnik ilyenkor az önkény, a büntetés nem függ többé a törvényhozó szeszélyétől, hanem a dolgok természetéből ered, és nem ember követ el erőszakot ember ellen” (172.o.).

4.

Ódin, a skandináv ászisten vállán két fekete holló ül: a Gondolat és az Emlékezés. Az elmondás, a szóbeliség ('saga'), majd az írásbeliség általánossá válásától az izlandi múlt többszáz kötetnyi pergamenkódexei egyértelmű bizonyítékai Bernáth István állításának, miszerint Izland Európa negyedik kulturális forrásvidéke.

A sagá-kban rögzített Emlékezés nemcsak a nemzetségi összetartozást biztosította, hanem adott esetben földbirtoklási vitákat is eldönthetett: ilyen esetekben az szerezte meg a birtokjogot, aki név szerint föl tudta sorolni a fölmenő nemzetségi birtokosok sorát minél messzebbre, akár a gyarmatosításig visszamenően. A saga-kból a büszke és tisztességes harcosok, a vagyonukat gyarapító nagygazdák és a törvénykövető derék emberek néznek

26 Tengelyi László: A bűn mint sorsesemény. Budapest, Atlantisz, 1992.

27 „Minden büntetés, amely nem a feltétlen szükségességből származik, mondja a nagy Montesquieu, zsarnoki, e megállapítást így lehet általánosabbá tenno: embernek minden ember fölötti hatalma, amely nem a feltétlen szükségességből származik, zsarnoki.” Beccaria, Cesare: A bűnökről és büntetésekről. Ford.: Madarász Imre, Attraktor, Máriabesnyő, 2017. 15.o.

ránk és ezek a tulajdonságok sokszor egyetlen emberben mind meg is testültek – ahogy a sagá-kból kiderül. Ezen kívül a sagá-k jogi példatárakként is olvashatók: a X. és a XII. század közötti törvénykezési, bíraskodási elvek és gyakorlatok kortörténeti, hiteles dokumentumaiként.

Számomra a sagá-k olyan alapforrások, amelyekben szeretném megtalálni a bizonyítékokat Montesquieu azon tézisére, miszerint a korabeli Izland az európai, sőt az emberi szabadságjogok forrásvidéke.

A sagá-k elsődlegesen krízishelyzeteket mutatnak be: a konfliktus kezdetétől annak lefolyásán át egészen annak a törvény szerinti lezárásáig. Foszlányokban, a háttérből felsejlenek az izlandi hétköznapok – a férfiak „*buzgón üldögélnek*” vagy földjükön dolgoznak, fejszével a derekukon, vagy a kedvelt labdajátékot játsszák, és isznak, a nők is, a gyerekek is (Egy királylány: „*gyerekkoromban napkezedtig mindig nagyokat ittunk, és amikor abbahagytuk az ivást, akkor volt reggel*”²⁸), ahogy arra Montesquieu és Tacitus is utalt, vagy katonai teendőiket végzik (harci portyára indulnak, hajókkal, saját sereggel, fosztogatnak, királyi kíséretbe állnak) vagy polgári tevékenységet végeznek (hiteleznek, kölcsönt hajtanak be, népgyűlésbe indulnak, házassági szerződést kötnek és lakodalmat tartanak) –, de a sagá-k elsődlegesen a dicső tettekre, a hősökre emlékeztetnek. A hétköznapok nem érdekesek, hiszen „nem cselekszenek az emberek semmi említésre méltót azon kívül, hogy sokasodnak... Helyettük itt vannak, akik számítanak, a harcokban százezer számra fegyver által elesett hősök... istenekóriások-emberek csatáiból”.²⁹ Hasonlóan a görög mitológiai héroszokhoz, akiknek „története emberi vonásokban gazdag, de tettük egyedi, egyszeri, az istenek tettét másoló”.³⁰

A kora középkori Izlandon a végső cél a Valhöll-be, a hősök csarnokába eljutás volt: az Emlékezetben arra várt igazi dicsőség, aki fegyver által halt meg, ezért azután nem egyszer megtörtént, hogy a betegségben, ágyban meghaltakat átszúrták lándzsával, hogy értük is eljőjenek valkurjá-k³¹. De nemcsak háborúban lehetett megsebesülni vagy meghalni, sőt: a sagá-k véres történeteinek többsége békeidőben, a tanyákon játszódik, a közösséget belülről éri a kihívás.

Brynhild valkurja Sigurd-hoz intézett szavaiból kiolvasható egy teljes skandináv értékrend, amiből megérthetjük az Ódin vállán ülő másik holló, a Gondolat jelentőségét: „ – *Légy jó rokonaidhoz, szelíden bosszuld meg, ha bosszantanak, viseltess türelemmel irántuk, és nem szűnnek meg dicsérni téged. Óvakodj lánnyal vagy más asszonnyával helytelen viszonyt folytatni, gyakran támad baj belőle. Ha sokat vagytok együtt, ne légy túl gyanakvó az ostobákkal szemben, mert nem mindig értik, ha rosszat beszélnek. De ha valaki gyávnának becsmérel, és el*

28 Völsunga Saga, 50.o.

29 Bernáth István: A skandináv mitológia. Corvina, 2005. 13. o.

30 Kerényi Károly: Görög mitológia (Ford.: Kerényi Grácia). Szukits Könyvkiadó, Szeged, 1997.

31 Völsunga Saga, 27.o. 9.lj.

*is hiszi, amit mond, öld meg őt másnap, bosszúból gonosz szaváért. Légy óvatos, ha olyan úton jársz, amely mellett gonosz szellemek laknak, és még ha beköszönt is az éj, ne kérj szállást út mentén, mert a rossz szellemek könnyen zavart támasztanak. Ne hagyd magad elcsábítani, ha vendégeskedésben szép asszonyokat látsz, mert csak elviszik álmod és megszedítik fejed. Ne vonzd magadhoz se csókkal, se más kedvességgel. És ha részegek buta beszédét hallod, ne vitázz eszűket vesztett borivókkal. Sokaknál torkollik az ilyen vita nagy szomorúságba, netán emberhalálba is. Jobb megívni ellenségeddel, mintsem hogy a házában benneégyessenek. És ne esküdj hamisan, mert kemény megtorlást szenved az esküszegő. Temeszd el tisztességgel a halottat, halt légyen akár kórságban, tengerbe fúlva vagy fegyver által. Tetemét illendően lásd el. És ne higgy olyannak, akinek apját, tesvérét vagy közeli rokonát megölted, legyen bármily fiatal. Gyakran lappang farkas ifjú fiúban. Őrizkedj barátaid fortélyaitól. Nem sokat látok előre az életemből, csak annyit, hogy ne vond magadra sógoraid gyűlöletét.*³²

Az ó-izlandi, törzsi-nemzetségi közösség bosszúelvű: a törvények többsége a közösséget, azon belül az egyes nemzetséget ért sérelmek elrendezésére vonatkoztak. A sértések végtelen tárháza bontakozik ki a sagákban: eltulajdonítás, más területén legeltetés, házasságtörés, szerelmi viszály, örökség miatti vita, de elég egy meggondolatlan nevetés vagy odamondás – a kárvallott sértettnek érezheti magát. A becsületén, a méltóságán esett sérelem. A bosszúelv olyannyira erős volt, hogy a sagá-kból kiderül, a sértést mindenképp meg kellett torolni, különben törvényszegés történe.

„*Bujtogatsz itt minket, anyám, törvény szerint való, jogos bujtogatással*³³ – mondja Skarphedin anyjának, akinek öccsét meggyilkolták egy többfelvonásos, nemzetségek közti viszályban, mielőtt elindul testvéreivel bosszút állni. Anyja ugyanis így hergeli őket: „*Máskor semmiségért is megöltök valakit, most meg álltok itt, és kérődztek, mint a birkák*”...³⁴ Az erős akarátú nők sokszor felbújtói a gyilkosságoknak. „*(N)em vagyok én gyilkos, de ha ez a kívánságod*”³⁵ – válaszolja a nemzetség egy tagja a nemzetségfő feleségének, és meg is teszi, amire úszítják.

A bosszú-elv sajátos logikáját ismerhetjük meg Sigmund és Signý, az ikerpár történetéből, akik a Völsung-nemzetség utolsó leszármazottai, mert apjukat s tíz tesvérüket Siggeir király, Signý férje, megölette, hogy trónjukat megszerezze:³⁶ „ – *Tudd meg hát, mennyire eszemben tartom én Völsung király meggyilkolását – mondta erre Signý – Magam ötlettem meg meg két fiúmat, mikor láttam, mennyire lanyhák volnának nagyapjukért bosszút állni, és bo-*

32 Völsunga Saga, 70-71.o.

33 Brennu-Njals Saga, 213.o.

34 u.o.

35 Brennu-Njals Saga.

36 Richard Wagner ebből a sagá-ból írta a Walkür szövegkönyvét.

*szorkány képében én jártam nálad az erdőben, ezért Sinfjötli a mi kettőnk fia. Azért olyan heves a természete, mert ő egyszerre a gyermeke Völsung király fiának és lányának is. Minden módon azon voltam, hogy Siggeir királyt megöljék. De ez a bosszúállás elapasztotta minden erőmet, ezért azután szívesen halok meg Siggeir királlyal együtt, még ha kelleetlenül lettem is a felesége.*³⁷

A törvény a közösséget jelentette, és aki nem tisztelte a közösségi előírásokat, az a közösség tiszteletét vontta meg. Ez egyrészt – majd látjuk a lentiekben – a nyilvánosság súlyát, szerepét tette szinte a modern polgári nyilvánosság szerepével egyenrangúvá, másrészt egyértelműen a Közösségnek az Egyén elé helyezését jelentette.

A sag-ák alapján az ó-izlandiak társadalmi dinamikáját a sérelmek biztosították. A szoros kapcsolati háló egyik támasztéka a vendégeskedés intézménye volt. Ritualizált formában és tartalommal történt a vendégségbe hívás, a vendégségbe járás, s ha valaki ezt megsértette, annak komoly következményei lettek: *„Ha nem akaródzik odamennünk hozzá, azon nyomban kiűzet minket az országból, de még a pénzünket is elrabolja. Ha viszont hajlunk a meghívásra, bízvást lesz részünk abban a tisztességben, amit ígért*³⁸ – tanakodik két izlandi harcos a norvég királyné meghívására.

A hosszan, akár hónapokra elhúzódó vendégeskedés sokszor ajándékozással is járt a házigazda részéről: *„Az országgyűlésből Gunnar ellovagolt nyugatra a Széles-fjord völgyébe, Csordadombra, Páva Óláfhoz. Szíves fogadtatásban volt része, és egy fél hónapig ott vendégeskedett (...) Búcsúzáskor Páva Óláf így szólt Gunnarhoz: – Adok neked három ajándékot, egy arany karperecet meg egy köpenyt, melyek még Mýrjkjartan ír királyéi³⁹ voltak, és egy kutyát, amelyet ajándékba kaptam Írországból. Nagy termetű állat, és olyan, mintha egy jó bajtársad lenne veled, mert emberésszel gondolkodik. Tudja, ki nem a barátod, és azt megugatja, a barátaidat soha. Rögtön megérzi, hogy valaki jó- vagy rosszindulattal közelít-e hozzád, és olyan hűséges, hogy még az életét is odaadja érted. Úgy hívják: Kormos.*

Majd odaszólt a kutyának:

– Mostantól Gunnaré vagy, őt szolgálj erőd szerint.

A kutya odament Gunnarhoz, és lefeküdt a lába elé.

Óláf még figyelmeztette Gunnart, vigyázzon magára, túl sok az irigye...

– ... hiszen az egész ország legkiválóbb emberének tartanak.

Gunnar megköszönte az ajándékokat és a jó tancsot. Majd hazalovagolt. Békésen munkálkodott otthon, és jó darabig semmi említésre méltó nem történt.⁴⁰

37 Völsunga Saga, 40.o.

38 Brennu-Njál's Saga, 26.o.

39 Páva Óláf anyai nagyapja.

40 Brennu Njál's Saga, 154.o.

A vendégeskedés és megajándékozás mellett a jótékonykodás is megjelenik a sagá-ban: „Nagy ínség volt abban az esztendőben, szénában és élelemben is szükségét szenvedett mindenki szerte az országban. Mindazoknak, akik hozzá fordultak, Gunnar szénát is osztott, egészen addig, amíg a készletből futotta, mert végül már neki sem maradt sem szénája, sem ennivalója.”⁴¹ Elment a szomszéd tanyára, hogy vegyen, de Otkel megtagadta kérését. Gunnar kíséretében felmerült, hogy kirabolják Otkelt, s leteszik a rablott javakért járó pénzt: „– Rablásra én nem gondoltam – mondta Gunnar. – Nem vennél-e tőle inkább egy szolgát? – kérdezte Otkel. – Miért is ne – felelte Gunnar.”⁴² Számunkra, meglehetősen váratlan fordulatot vesz a történet, de dokumentálja azt a bonyolult s egyben kifinomult gesztusrendszert, az ó-izlandi emberek viselkedéskultúráját, aminek alapszövege az öntudat, a büszkeség és a becsület. Ezek megsértése halálos bűnnek számított.

Miután megtörtént okozása, a sérelmet ki kellett hirdetni – azaz a nyilvánosság elé tárni – három helyszínen: a házastársi ágy mellett, a házkapunál és a Törvénysziklánál (azaz a népgyűlésben). A kihirdetéshez kellett a szemtanúk, a szomszédok, a „derék emberek”. A tanúk előtt tett helyszíni kihirdetést, ha egyezség született, kézfogás követte, majd eskütétel. Ha az egyezség meghiúsult, egy hónappal a népgyűlés előtt az elkövető bírósági idézést kapott a Törvénysziklához.

Az egyezség, azaz az emberéletben vagy tulajdonban okozott kár váltságdíja feletti megállapodás sok esetben a büntett azonnali megváltását jelentette, azaz az ügy megszűnt ügy lenni – de ez nem jelentette a viszály elfelejtését. S volt, hogy az egyezséget, az esküt megszegték, ha ahhoz érdekük fűződött. A bölcs és törvénytudó Njals két mondata erre vonatkozik: „Apa által kötött egyezséget a fiúk nem szeghetik meg, de megakadályozhatják megkötését”. „Egy egyezség megszegése nem jelenti az összes egyezség megszegését”.

Ha emberölés történt, legelőször is a szomszédos tanyán be kellett jelenteni: ezzel kihirdetődött a tett, s elindult az ügy a törvényes úton. A nyilvánosság, a tanúk, a népgyűlés – a közösség felügyelete – ahhoz kellett, hogy a törvényes előírások keretén belül legyen elrendezve az emberölés. (Az elrendezés részeként magának az elkövetőnek kellett eltemetnie az áldozatot.) Már a helyszínen a kárvallottak, a rokonság maga megszabhatta a váltságdíj mértékét. Az egyezséget kézfogással hitelesítették.

A be nem jelentett emberölés orgyilkosságnak számított – érdekes módon a napnyugta utáni emberölés is az (a nyilvánosság erejében hívó izlandiak szerint a sötétség leleplezi a tettet) –, aminek elkövetője kitzasztatódott, többé nem számíthatott ügyének a közösség törvénye szerinti elrendezésére, és bárki megölhetette.⁴³

41 I.m. 111.o.

42 U.o.

43 Völsunga Saga, 26. 4.lj.

Fontos hangsúlyozni, hogy az emberölések, bár a sagá-k szinte minden oldalán történik egy, egyáltalán nem jelentettek élvezetes tevékenységet. Nem barbár, vérszomjas óriások esztelen gyilkolásása történt a kora középkori Izlandon. „...*(O)lyan nehezen szánom el magam emberölésre*”⁴⁴ – mondja Njáls, de tudja, a családon esett sérelmet meg kell torolni. A sagá-k irodalmi termékek, ezért törődnek azzal, hogy a szereplőket megjelenítsék, jellemvonásokkal ábrázolják. Az erős, szép arcú, dús hajú, kiváló fegyverforgató, szelíd beszédű, nyájas természetű izlandiak azok, akiket mindenki szeret, akik nagy tiszteletben állnak.⁴⁵ Visszavisszatérő viselkedésbeli és jellembeli jegyek a nemesszívűség, az előzékenység, a tisztességtudás és a bölcsesség. „Az északi éghajlat alatt olyan népeket találunk, amelyeknek kevés a rossz tulajdonsága, elegendő az erénye, sok az őszintesége.” – írja 1748-ban Montesquieu. (412.o.)

A brutalitás, a sunyiság, az őszintétlenség az óizlandi emberek számára is taszító tulajdonságok voltak. Annak, hogy a sagá-k vérben úsznak, ha fogalmazhatunk ilyen pongyolán, egyszerűen az volt az oka, minden emberi gesztust, viselkedést és kommunikációs helyzetet a végletekig aprólékosan szabályoztak, s ezeket a szabályokat – törvényeket – pedig kényszeresen betartották: a becsületük múltott rajta. Ha valaki elmélyül a sagá-k világában, eléri a felismerés: a szégyen a halálnál is rettegettebb állapotnak számított. A meghalásra, egyáltalán a halálra vonatkozhattak előírások, amelyek bizonyos értelemben elfogadhatóbbá vagy legalábbis megérthetőbbé tették a visszafordíthatatlant, de a szégyenbe kerülésből nem lehetett kiút.

Njáls barátjának, egy másik nemzetségfőnek, aki vizályba keveredett egy szomszéd nemzetséggel, ezt tanácsolja: „*Ugyanabból a nemzetségből egynél többet ne ölj!*”⁴⁶ – Gunnar nem tudja betartani a tanácsot, meg is hal. Megszegte a törvényt, le is sújt rá a sors keze.

Általános előírás volt, hogy csak egyenrangú emberek között lehet összezsapás, ezért amikor valaki, pusztán gögből, legyilkolja szolgáját, a Törvénytől száműzésre ítélik. Szerencséje lesz: nem ölik le, mint kitagadottat, harci portyát szervez, meggazdagodik, s „király” lesz.

Amikor egy anya meggyilkoltatja ikerfiait, mert azok gyáváknak bizonyulnak, így értékelik a közösségben: „*szégyen, bár tulajdon gyereke, azt tesz, amit akar*”⁴⁷. Ugyanez a motívum megjelenik egy másik történetben is, amikor maga az anya vágja el gyerekei torkát, mert férje megölette fivéreit. Tette előtt elmondja kisfiainak, mi a terve: „*A tulajdon gyerekekkel azt teszel, amit akarsz – mondta a két fiú –, ezt senki neked meg nem tiltja. Bár szégyen hoz rád, ha megteszed*”⁴⁸.

44 Brennu-Njáls Saga.

45 Brennu-Njáls Saga, 201.o.

46 Brennu-Njáls Saga.

47 Völsunga Saga, 34.o.

48 Völsunga Saga, 110.o.

A sagá-k állandó elemei a tetteket kísérő, minősítő vagy feldicsőítő átkozódások vagy magasztalások. Csapdába ejtve, halálos sebbel, utolsó lehetetlenné hangzanak el a szavak. Egy-egy verssor mindegyik.

„... (M)indenki a maga módján híresül. Ne hidd, hogy kétszer kérlek.” – kéri felesége segítségét az elárult férj. A nő, a korábban megsértett feleség nem segít, s ezzel kiszolgáltatja férjét támadóinak. „Gonosz vagy... De túl is él majd a szégyened”⁴⁹ - ezek a férj utolsó szavai. S igaza lesz: a saga örökre a nőhöz köti szégyenteljes tettét.

De van, amikor a bűnöst eléri – törvényes – végzete, és halála pillanatában ő maga szaval saját sorsáról, maga is jogosnak tartva azt: „Igen nagy tettet vittél most végbe. Sok ember kárát-vesztét okozta ez a kar. – Ennek vetünk véget – szölt Grím, és lándzsáját átdöfte rajta, Hrapp pedig holtan rogyott össze.”⁵⁰

Njál és fiai tanyáját végül felgyújtják, s a család bennég. A nézelődő „derék emberek” közül az egyik odaszól a tettet elkövető Flosinak: – Nagy tettet vittetek végbe. Flosi így válaszol: – Azt fogják majd mondani róla, hogy nagy tett is volt, meg gaztett is. Már nem változthatunk rajta.”⁵¹

A portya a harcra kiképzett izlandi férfiak identitásának alapeleme volt. A történetek mindegyikéből kiderül, hogy szinte munkatevékenységnek tartották a távoli tanyák kifosztását: csapatokat toboroztak, hajókat vettek vagy béreltek, s a norvég partok felé indultak zsákmányért. De a becsületesség még a portyázás esetében is zsinórmérték volt. A lenti két példa erre szolgál.

Kopasz Grim fia Egill portyázik – de nem a szokványos módszerrel; a sötétség leple alatt besurran egy ház pincéjébe: „Itt tárolta a kincseit a gazda, sok-sok értékes holmit, nagy halom ezüstöt. A többiek összeszedtek, amennyit csak bírtak, Egill viszont egy nagy ékszeres dobozt vágott a hóna alá, és most már nekieredtek az erdő felé. De alig értek az erdőhöz, Egill megtorpant. **Hitvány egy portya volt ez – mondta – nem harcshoz méltó. Ellopni egy gazda kincseit, anélkül, hogy észrevette volna. Ezt a szégyent nem tűrhetjük.** (Kiemelés: BJ) Gyerünk vissza a tanyához, és tudassuk a gazdával, mi történt.” Egill visszafutott a tanyához, felgyújtotta a tetőt, a menekülőket az ajtóban állva lekasabolta, mind egy szálig.⁵² S ezzel visszaállt a rend: nem a rablás, az emberölés a szégyen, hanem ha titokban, a sötétség leple alatt követik el.

Kol, „a Viking” öt hajóval indul portyázni. Kikötnek Norvégia partjain, Szurtos Hallvard tanyájához mennek. „A gazdát a hálókamrájában lepték meg, mégis derekasán védekezett, míg csak rá nem gyújtották a házát, mert erre már megadta magát. **Hiába, így is agyonverték,**

49 Brennu-Njál Saga, 166.o.

50 Brennu-Njál Saga, 201. o.

51 I.m. 276.o.

52 Kopasz Grím-fia Egill, Bp., Tóni Túra Utazási Iroda. 1995. 125.o.

és Kolék nagy zsákmánnyal tértek vissza. Ahogy ennek híre Hákon jar⁵³ fülebe jutott, nyomban száműzte Kolt az egész országból, és még díjat kitűzött a fejére.” (kiemelés: BJ)⁵⁴ A „Viking” eposzi jelző rögtön érzékelteti a történetmondó elhatárolódását ettől a portyától, amely az előzőhöz hasonlóan folyt le ugyan, de mégis „viking” módon: barbárul, méltánytalanul, törvénytelenül – számkivetés jár érte.

A sagá-k közbűnöket is megörikítene, amikor is egyenesen a népgyűlést támadják meg, annak ítélkezése miatt. Egy nemzetségfő feleségének a felbújtására *“Hajós Álfekkor odarohant csapatával az ítélkezés helyére, szétvagdalták a szentelt köteleket, kidöntötték a mogyorófa húsángokat, és a bírákat elkergették. Támadt erre nagy fölhördülés, de a népgyűlésben résztvevők mind fegyvertelenek voltak”*⁵⁵. Ez a történet volt az egyetlen a sagá-kban, amelyben a büntetett „nagy fölhördülés” kísérté: a törvény, a népuralom elleni támadás nagyobb fajsúlyú, mint az egyes ember életének elvétele.

A népgyűlés megtámadására nemcsak fegyveres módon kerülhetett sor. A már sokszor idézett, nagy tekintélyű, törvénytudó-jós Njals igyekszik egyik neveltfiának goði⁵⁶ rangot szerezni, ezért így támadja a népgyűlést: *„megsértették az igazságtétel rendjét, hamisan tanúszkodtak, hamisan bizonyítottak, bíró vétett a törvény ellen, az országnegyed bírósága nem tud dönteni”*⁵⁷. Jelen esetben Njals, a derék ember, egymaga manipulálja a szabad parasztok uralmi intézményét – megteheti, hiszen tisztelete, elismertsége, közösségi presztízse vitathatatlan, támadhatatlan.

A törvénykezés és a bíraskodás akár, számunkra legalábbis, abszurd ítéleteket is eredményezhetett. A nélkül, hogy hosszan beidézném a saga-részletet, így lehetne modell-szerűen összefoglalni egy történetet: G K-t vádolja H megölésével, pedig valójában N követte el, de ha G tanúk előtt K-t nevezi meg gyilkosnak, azt a törvény lehetővé teszi...⁵⁸

Vagy egy másik részlet, szintén leegyszerűsítetten bemutatva, ahogy lezárnak egy vitás ügyet: T megütését kiegyenlítette a megejtés miatti vád, S falopását pedig az S megsebesítése miatti. T két öccsért viszont megítélték a vérváltságot, de csak felerészből, mert a másik felét kiegyenlítették a G megtámadása miatti váddal. E megölését kioltotta a T által Ö ellen felhozott vád, K megölését pedig a H megöléséért emelt vád. Az összes többiért pedig fele váltságot kellett fizetni.⁵⁹

53 A norvég király helytartója.

54 Brennu-Njals Saga, 172.o.

55 Kopasz Grím-fia Egill, 165.o.

56 Bernáth fordításában: „embervezető”, a kerületi népgyűlések vezetője, jogi tanácsadó, a jómódú gazdák közül választották. Brennu-Njals Saga, 378.o.

57 Brennu-Njals Saga, 207.o.

58 u.o. 147.o.

59 u.o.

5

„Minél nagyobb a pör, annál nagyobb a dicsőség.”⁶⁰ Az ó-izlandi szabad parasztok igazságszolgáltatási ethosza és elhivatottsága vitathatatlan: olyan jogkövető közösség jelenik meg a sagá-kban, amelyre kevés példát látni. (Ha egyáltalán.)

Ugyanakkor a saga-hősök, napjaink jogi normái szerint, gyilkolnak – sok esetben hidegvérrel, előre megfontoltan –, csoportosan garázdálkodnak, hamisan esküsznek vagy esküt szegnek, fosztogatnak, gyerekeket ölnek, családon belüli erőszakot követnek el, gyalázkodnak és zaklatnak, erőszakot követnek el hivatalos személy ellen, vérfertőznek, és bűnelkövetőként folyamatosan visszaesnek.

El lehet-e tekinteni a sagá-kban megjelenő súlyos bűncselekmények tényétől, ha el akarjuk fogadni Montesquieu téziséét, miszerint X-XII. századi Izland az európai ember, sőt, a világ összes embere számára a szabadságjogok forrásvidéke?

Rudolf Pöltner újságíró, népszerű történelemkönyvek szerzője ezt írja A Viking kaland című művében: „Mély betekintést nyújt az északi lélek archaikus szerkezetébe annak a fiatalembernek a története is, aki új kardot szerez, csodálatos fegyvert, villámló acélt, kétélőt, hajlékonyat és keskenyet. Az ifjú viking hazafelé lovagolva kipróbálja kardja erejét és kiválóságát. Miután néhány bokrot lekaszabolt, és néhány fakoronát lefejezett, találkozik apja egyik szolgájával. Tüstén kivonja a kardot. És egyetlen suhintással lecsapja a szolgálja fejét a törzséről. Majd az ifjú úr boldogan számol be övéinek az új kardról és a sikeres próbáról. Ennél kegyetlenebbül és riasztóbban sohasem fejezték ki az emberi élet semmibe vételét. Még az óskandinávok életmódját dicsőítő énekesnek sem volt könnyű eltitkolnia megdöbbenését, úgy tenni, mintha ezt a magatartást az őseredeti, a harcshoz illő etika elemének tekintené. A mai tudósok az ilyen szépítgetést kerülnek, és a ‘vikingek habitusát’ úgy jellemzik, mint egy olyan világ tartozékát, amely még egyáltalán nem fedezte fel a morál fogalmát, és az emberi életet szenvtelenül alárendelte a természettörvény kíméletlenségének.”⁶¹

Pöltner, akinek, saját bevallása szerint, szándékában állt egy, a viking-sztereotípiánál elmélyültebb elemzést adni tárgyának, kudarcot vall: végig lekezelő stílusban ír, elemzés helyett a moralizálás módszerét alkalmazza, és szemmel láthatóan nem engedi magához az értelmezés kitágításának lehetőségét. „Túlcsorduló temperamentumuk nagyfokú, habár gyermeketeg intelligenciával párosult”⁶² – mintha egyenesen a német kultúrfőlény lesne ki a sorok mögül.

60 u.o. 121.o.

61 Rudolf Pöltner: A viking kaland (1971). Fordította: Pálvögyi Endre. Bp., Kossuth, 1983. 91.o.

62 U.o.

A skandináv-rajongó s egyben területének egyetemi professzora, Bernáth István ezt így látja: „És *gyilkóldzik-e* az, aki a törvény szerint kitaszítottat, jogfosztottat, apjának-fiának gyilkosát, megrögzött tolvajt-ralbót, gyalázatos bajkeverőt megöli? Ha nem tenné, a törvény bűnpártolóként marasztalná el, hisz a végrehajtó hatalom az egyes emberek kezében nyugszik.”⁶³ Bernáth egész életműve tisztelgés az ó-skandináv kultúra előtt: nála a hangsúly az emberi nagyságon feszik, azon, ahogyan példának okáért Izlandon a szabad emberek erős közösségét tudták megteremteni, a bátorságon és igazságérzeten alapuló autonóm világot, ahol az emberi méltóságérzet volt a legalapvetőbb mindenekelőtt.

A zseniális orosz társadalomtörténész, Aron Gurevics egyik művét⁶⁴ arra szánta, hogy cáfolja azt a történettudományosan is vallott közhelyet, miszerint a középkorban nem voltak individuumok, és a felvilágosodás meg a modernizáció tette csak lehetővé, hogy az emberek erős karakterekkel rendelkezzenek, egyéni s egyben egyedülálló személyiségvonásokat mondhassanak magukénak. Egyik tanulmányában – A sagák személyiségképe – Gurevics fontosnak tartja megjegyezni, hogy a realista sagákban sokszor találkozni mágikus, spirituális, varázsszerű alakokkal, viselkedésformákkal: „Gyakran varázslat eredményének bizonyulnak azok a tettek is, amelyeket a saga-hősök szabad akarata megnyilvánulásának tarthatnánk.”⁶⁵ A sagák személyiségképét leírva, elemezve arra a következtetésre jut, miszerint a hősök külső és belső világának és lelki állapotának bemutatása, érzékeltetése igen is megtörténik, csak szokatlan, a középkori vagy az újkori európai irodalomtól eltérő eszközökkel és formában: „szimptomatikusan”: a szereplők szavainak és tetteinek bemutatásával, olyan utalásokkal, amelyekkel arckifejezésük változásait vagy nevetésüket jelzik”.⁶⁶

Valóban, a sagák mint irodalmi alkotások elképesztő erővel, csak éppen szokatlan nyelvi megoldásokkal tudják a hősök, az áldozatok érzelmi állapotát jelezni, érzékeltetni. Miközben már házában teljes gerendázata ég, Njals befekszik ágyába a feleségével és az unokájával együtt, magukra húzza a takarót, ezt látva a fia: „– *Korán tért ma nyugodni apánk – jegyezte meg. – De így van ez rendjén az öregembereknél*”⁶⁷. Az elkerülhetetlen vég tudomásul vétele, a halk szavú búcsúzás, s mindez az olvasó meghatásának szándéka nélkül – nemhogy érzelemmentes, hanem posztmodern megoldás. „Megfigyelhetjük, hogy a sagák éppen azokban a pillanatokban a legmértéktartóbbak, amikor egy hős érzései a legerősebbek”⁶⁸ – így Gurevics, aki mindezt „negatív eljárásnak” hívja.

63 Bernáth István: Nem mondhatjuk, hogy semmi újság. Az izlandi saga-irodalomról. In.: Völsunga Saga. A Völsungok története. Fordította: Bernáth István. Corvina, Budapest, 2015. 12.o.

64 Aron Gurevics: Individuum a középkorban. Fordította: Vári Erzsébet. Bp., Atlantisz, 2003.

65 I.m. 52.o.

66 I.m. 56.o.

67 Brennu-Njals Saga, 273.o.

68 Gurevics, 58.o.

A saga-hősök érzelmileg gazdag emberek, akik elfedik érzéseiket, megharcolnak méltóságukért, rendíthetetlenül hisznek önmagukban, büszkék, szenvedélyesek és tettekre szék. Individuumok tehát, mondja Gurevics, csak éppen saját személyiségük, vágyuk és akaratuk elé engedik a Közösséget, a törvényekben és viselkedésszabályokban megnyilvánuló nemzetséget. „Az individuum egy láncszem a nemzedékek láncolatában”.⁶⁹ Ami azt jelenti, hogy ha valaki tulajdonában, emberi méltóságában, erkölcsi tartásában sérelmet szenved, az a nemzetségre is rávetül, s elsődlegesen nem az egyénen, hanem a nemzetségen esett sérelmet kell megbosszulni – s ez alól nincs felmentés, bármilyen legyen is az adott szereplő vérmérséklete, bátorsága, akaratereje. A Gurevics által leírt Kollektív Individuum egy egyszerre szabad s egyszerre kötött személyiséget jelent: a Hős a nemzetség méltóságának (tulajdonának, morális tartásának, presztízsének) megőrzéséért követi el tettét, s a Hőstette révén nyeri el megítélését. Hőstettét pedig a törvények, a közösség által előírt viselkedésformák diktálják.

Talán emlékszünk, Montesquieu-nek is volt ezzel kapcsolatban megállapítása: „A köztársaságban a magánbűnök inkább közjellegűek, azaz nagyobb mértékben sértik az állam alkotmányát, mint egyeseket”. (146.o.)

A skandináv mitológus ember-ábrázolási hagyományában „a gyilkos” nem kontroll-vesztett, hanem kollektívan kontrollált és a közösség által irányított. Az áldozat után fizetett váltság hivatott biztosítani a közösség további működését. A szerződés megszegése, az árulás, a szabályok és rítusok megsértése valódi katasztrófát jelenthet. Az ember nem fordulhat a közösség ellen, ha viszont a közösség úgy kívánja, az ember ember ellen fordulhat.

A sagák ismereteket közvetítenek az emberről, akinek nemcsak a szabadság, hanem a bűnelkövetés is egzisztenciális meghatározottsága. A sagák bemutatják azokat a kollektíven szabályozott rítusokat, amelyek révén az egyénre súlyozott felelősség helyett az emberi méltóság hangsúlyozódik. A sagák hősei totális lények – nincs leválasztva róluk a bűn, az emberi létezés alaplényege. Sorsuk a létezés teljességét hordozza magában, esetükben a gonosz is képviselője lehet. Történetük olyan szabadságtörténet, amelynek pillanatai a közösség rítusai, törvényei mentén alakulnak.

A sagákban az extrém kihívásokkal szemben vérontással integrálódó közösséget látunk, és olyan embereket, akik saját érdekeik, értékeik elé a közösség érdekeit és szabályait helyezik. És látunk működő – jó – törvényeket, melyek nem a központi kontrollból, hanem lokális, múltbéli hagyományból működnek. Bensővé tett törvényeket érzékelünk, amik, habár az ember pusztulását nem tudják megakadályozni, a nemzetséget megőrzik.

A hajdan Norvégiából emigrálók az alávetettség elől menekültek, erős akaratúak, vállalkozókedvel, konok öntudattal. Egészen függetlenségük XIII. századi elvesztéséig egy olyan büszke világban éltek, amelyben a szabadságnak negatív kontextusa is volt, a sérelem megbosszulásának jogaként és kötelezettségeként megfogalmazódva. Szabadon hajthat-

69 I.m. 63.o.

ták végre a törvényi előírásokat, de ha nem hajtották végre, akkor törvényszegőkké váltak. Szabadságuk egyben kötelezettség is volt. De mind a szabadságuk, mind a kötelezettségük egyet szolgált: emberi méltóságuk megőrzését.

Ennek alapján elfogadom Montesquieu báró tézismondatait: Az északi népek „voltak Európa szabadságának a forrása, vagyis úgyszólván minden szabadságé, amely az emberek között ma feltalálható.” Észak-Európát „olyan műhelynek nevezném, ahol azokat az esz-
közöket készítik, amelyek a délen kovácsolt bilincseket összetörik. Itt alakulnak ki azok a derék nemzetek, amelyek otthagyják hazájukat, hogy elpusztítsák a zsarnokokat és a rab-
szolgaságot, és megtanítsák az embereket arra, hogy a természet az embereket egyenlőknek teremtette, és az értelem csak boldogságuk érdekében helyezhette őket függő helyzetbe”.
(Montesquieu, 1962, 471.)